

O'SMIRLARDA TANQIDIY FIKRLASH RIVOJLANISHIGA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI

K.H.Sabrina¹

1. Buxoro xalqaro universiteti tayanch doktoranti, E-mail:sabrina.kamalova99@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-9277-4916>

Mas'ul muallif: Sabrina Kamolova Habibovna, Buxoro xalqaro universiteti tayanch doktoranti, E-mail:sabrina.kamalova99@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-9277-4916>.

Accepted: 11 August 2026
Published: 11 August 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Sabrina, K. H. O'SMIRLARDA TANQIDIY FIKRLASH RIVOJLANISHIGA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI / K. H. Sabrina // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 2. — B. 291–296.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'smirlik davrida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda oilaviy muhitning o'rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik hamda psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Oiladagi demokratik munosabatlar, ota-onaning tarbiyaviy uslubi, muloqot sifati, hissiy qo'llab-quvvatlash va intellektual rag'batlantirishning o'smirlarning mustaqil fikrlashi, muammolarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish hamda qaror qabul qilish kompetensiyalariga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, oiladagi avtoritar va befarq tarbiya uslublarining tanqidiy fikrlash rivojlanishiga salbiy ta'siri ilmiy manbalar asosida izohlanadi. Tadqiqot natijalari oilada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatadi hamda ta'lim muassasalari va ota-onalar hamkorligini kuchaytirishga doir tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, oilaviy muhit, o'smir, psixologik rivojlanish, tarbiya uslubi, ota-ona, oilaviy muloqot, mustaqil fikrlash, kognitiv rivojlanish, ijtimoiylashuv.

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В статье рассматривается влияние семейной среды на развитие критического мышления подростков с психолого-педагогической точки зрения. Анализируется роль демократического стиля воспитания, характера внутрисемейного общения, эмоциональной поддержки, доверительных отношений и интеллектуального стимулирования в формировании способности подростков самостоятельно анализировать информацию, оценивать факты, аргументированно высказывать собственную позицию и принимать обоснованные решения. Особое внимание уделяется негативному влиянию авторитарного и безразличного стилей воспитания на развитие критического мышления. На основе анализа современных научных исследований обосновывается необходимость формирования благоприятной психологической атмосферы в семье как важнейшего условия интеллектуального и личностного развития подростков. Полученные выводы могут быть использованы при разработке рекомендаций для родителей, педагогов и психологов.

Ключевые слова: критическое мышление, семейная среда, подросток, психологическое развитие, стиль воспитания, родители, семейное общение, самостоятельное мышление, когнитивное развитие, социализация.

THE INFLUENCE OF THE FAMILY ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN ADOLESCENTS

Abstract. This article examines the influence of the family environment on the development of critical thinking in adolescents from psychological and pedagogical perspectives. Particular attention is paid to the role of democratic parenting styles, family communication, emotional support, mutual trust, and intellectual stimulation in fostering adolescents' ability to analyze information independently, evaluate evidence objectively, formulate reasoned conclusions, and make informed decisions. The paper also discusses the negative impact of authoritarian and neglectful parenting styles on the development of critical thinking skills. Based on contemporary scientific literature, the study emphasizes that a healthy family psychological climate is one of the key determinants of adolescents' cognitive and personal development. The findings provide a theoretical foundation for developing practical recommendations aimed at strengthening cooperation between families, educators, and psychologists in promoting critical thinking among adolescents.

Keywords: critical thinking, family environment, adolescence, psychological development, parenting style, parents, family communication, independent thinking, cognitive development, socialization.

Kirish. Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi, axborot texnologiyalarining keng ommalashuvi va raqamli makonning tobora kengayib borishi shaxsdan nafaqat bilimlarni egallashni, balki ularni tanqidiy tahlil qilish, turli manbalardan olingan ma'lumotlarning

ishonchliligini baholash, mantiqiy xulosalar chiqarish hamda mustaqil qarorlar qabul qilish kompetensiyalarini ham talab etmoqda. Shu bois tanqidiy fikrlash XXI asrning eng muhim universal kompetensiyalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan shaxs axborot oqimida mustaqil harakat qila oladi, stereotiplarga berilmaydi, muammolarni turli nuqtai nazardan baholaydi hamda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'ladi [1].

O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli rivojlanish bosqichlaridan biri bo'lib, aynan shu davrda abstrakt tafakkur, refleksiya, mantiqiy fikrlash, baholash va tahlil qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv jarayonlar faol rivojlana boshlaydi [2]. Psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, o'smirlar asta-sekin voqea-hodisalarga tanqidiy yondashish, o'z fikrini asoslash, muqobil nuqtai nazarlarni solishtirish va dalillar asosida xulosa chiqarishga intiladilar [3]. Mazkur sifatlarning rivojlanishi esa nafaqat maktabdagi ta'lim jarayoniga, balki oiladagi psixologik muhit, tarbiya uslubi va ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarga ham bevosita bog'liqdir.

Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv instituti sifatida bolaning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi o'rin egallaydi [4]. Ayniqsa, ota-onalarning farzand bilan muloqot qilish madaniyati, uning fikrini tinglashga tayyorligi, mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratishi, bahs-munozaralarga ochiqqligi va savol berishga rag'batlantirishi o'smirlarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi [5]. Demokratik oilaviy muhitda voyaga yetayotgan o'smirlar ko'proq o'z fikrini erkin ifodalashga, dalillarni tahlil qilishga va muammolarga ijodiy yondashishga moyil bo'ladilar. Aksincha, avtoritar yoki befarq oilaviy munosabatlar bolaning mustaqil fikrlashini cheklashi, tashabbuskorligini pasaytirishi va tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarining sust rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin [6].

So'nggi yillarda xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan oilaviy muhit hamda tanqidiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, ota-onalarning tarbiyaviy strategiyalari, oiladagi hissiy qo'llab-quvvatlash, intellektual rag'batlantirish va kommunikativ madaniyatning o'smirlarning bilish faoliyatiga ta'siri keng tahlil qilingan [7]. Biroq ushbu muammoning o'zbek oilalari sharoitida, milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar uyg'unligida o'rganilishi hali ham dolzarbligicha qolmoqda. Bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Mamlakatimizda yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, kreativ, tashabbuskor va intellektual salohiyatga ega shaxs sifatida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" hamda sohaga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha muhim vazifalar belgilangan [1; 8]. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini chuqur o'rganish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi o'smirlarda tanqidiy fikrlash rivojlanishiga oilaviy muhitning ta'sirini psixologik jihatdan tahlil qilish, oiladagi ijtimoiy-psixologik omillarning tanqidiy fikrlash shakllanishidagi o'rnini aniqlash hamda olingan natijalar asosida ota-onalar, pedagoglar va amaliyotchi psixologlar uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. O'smirlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika, rivojlanish psixologiyasi va ta'lim nazariyasining eng dolzarb ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash faqat ta'lim muassasalarida shakllanadigan kompetensiya emas, balki uning rivojlanishida oilaviy muhit, ota-onalarning tarbiyaviy uslubi, oiladagi kommunikativ madaniyat va psixologik iqlim hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi [2; 5]. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni o'rganishda shaxsning oilaviy ijtimoiylashuv jarayonini chuqur tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. J. Dyui tanqidiy fikrlashni muammoni ongli ravishda tahlil qilish, dalillarni tekshirish va asoslangan xulosaga kelish jarayoni sifatida tavsiflaydi. Uning fikricha, reflektiv fikrlash insonni shoshma-shosharlik bilan qaror qabul qilishdan saqlaydi va ilmiy tafakkurning asosini tashkil etadi [9]. Keyinchalik R. Ennis tanqidiy fikrlashni "nimaga ishonish yoki qanday harakat qilish haqida oqilona va reflektiv qaror qabul qilishga yo'naltirilgan fikrlash" sifatida izohlaydi [10]. Ushbu yondashuv bugungi kunda xalqaro ilmiy adabiyotlarda eng ko'p qo'llaniladigan ta'riflardan biri hisoblanadi.

P. Facione tomonidan ishlab chiqilgan Delphi Report tanqidiy fikrlash nazariyasining eng muhim ilmiy manbalaridan biri sanaladi. Mazkur konsepsiyaga ko'ra tanqidiy fikrlash tahlil qilish, interpretatsiya, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o'z fikrini nazorat qilish kabi o'zaro bog'liq kognitiv ko'nikmalar tizimidan iborat [11]. Muallifning ta'kidlashicha, ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun shaxs erkin fikr almashadigan, savollar berish rag'batlantiriladigan va dalillarga asoslangan muloqot mavjud bo'lgan muhitda voyaga yetishi lozim. Aynan bunday muhitning dastlabki modeli oilada shakllanadi.

Rivojlanish psixologiyasi vakili J. Pajae o'smirlik davrini formal-operatsion tafakkur bosqichi sifatida tavsiflaydi. Ushbu bosqichda shaxs abstrakt tushunchalar bilan ishlash, gipotezalarni ilgari surish, mantiqiy tahlil qilish va turli variantlarni taqqoslash qobiliyatiga ega bo'la boshlaydi [2]. Pajae nazariyasiga ko'ra, biologik yetilish bilan bir qatorda ijtimoiy muhit ham mazkur jarayonning muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Agar oila farzandning fikrini erkin bayon qilishiga imkon bersa, uning intellektual rivojlanishi yanada jadallashadi.

L. S. Vigotskiy esa bilish jarayonlarining rivojlanishini ijtimoiy hamkorlik bilan bog'laydi. Olimning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolaning tafakkuri kattalar va tengdoshlari bilan olib borilgan muloqot jarayonida

shakllanadi. Ota-onalar tomonidan beriladigan savollar, muhokamalar, izohlar va fikr almashish jarayonlari tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi [5]. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi ham oiladagi intellektual qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ilmiy asoslab beradi.

Oilaviy muhitni o'rganishda D. Baumrind tomonidan ishlab chiqilgan tarbiya uslublari nazariyasi alohida o'rin egallaydi. Muallif demokratik, avtoritar va liberal tarbiya uslublarini ajratib ko'rsatadi [4]. Tadqiqot natijalariga ko'ra, demokratik oilalarda voyaga yetgan bolalar mustaqil qaror qabul qilish, tanqidiy baholash va ijtimoiy mas'uliyatni his etish borasida yuqori natijalarni namoyon etadi. Avtoritar oilalarda esa bolalar ko'proq buyruq va nazoratga moslashgani sababli mustaqil tahlil qilish va muammolarga ijodiy yondashish darajasi pastroq bo'lishi kuzatiladi [4].

M. Bornshteyn, J. Grusek va boshqa oila psixologiyasi tadqiqotchilarining ilmiy ishlarida oiladagi emotsional iliqlik, o'zaro ishonch va konstruktiv muloqot bolalarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir qilishi eksperimental tadqiqotlar orqali isbotlangan [12]. Ayniqsa, ota-onalarning bolaga savollar berishi, kitob o'qishga undashi, kundalik voqealarni birgalikda muhokama qilishi va turli nuqtai nazarlarni tahlil qilishi tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishiga sezilarli hissa qo'shadi [12].

J. Santrock o'smirlilik davridagi psixologik rivojlanishni o'rganar ekan, oilaviy munosabatlarning sifati shaxsning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilishiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaydi [6]. Muallifning fikricha, ota-onalar tomonidan nazorat va erkinlik o'rtasidagi muvozanatning to'g'ri ta'minlanishi o'smirlarda mas'uliyat hissi, refleksiya va tanqidiy tafakkurning rivojlanishini jadallashtiradi.

So'nggi yillarda xalqaro tashkilotlar tomonidan ham tanqidiy fikrlash XXI asr kompetensiyalarining muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, UNESCO va OECD hisobotlarida zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri sifatida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, media savodxonligi va analitik tafakkurni rivojlantirish zarurligi qayd etilgan [13; 14]. Ushbu hujjatlarda ta'lim muassasalari bilan bir qatorda oilaning ham mazkur kompetensiyalarni shakllantirishdagi mas'uliyati alohida ta'kidlanadi.

Mahalliy olimlar tomonidan ham oilaviy tarbiya va shaxs rivojlanishi masalalari keng o'rganilgan. Ularning tadqiqotlarida oiladagi sog'lom ma'naviy-psixologik muhit, milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi ochiq muloqot hamda o'zaro hurmatning barkamol shaxsni shakllantirishdagi o'rnini yoritilgan [15; 16]. Biroq bevosita o'smirlarda tanqidiy fikrlash rivojlanishiga oilaviy muhitning ta'sirini kompleks psixologik tadqiq etishga bag'ishlangan ilmiy ishlar nisbatan kam uchraydi. Bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash biologik yetilish mahsuli emas, balki oila, maktab va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan murakkab psixologik hodisadir. Ayniqsa, oilada erkin fikr almashish, savollarga ochiqlik, dalillarga asoslangan muloqot va emotsional qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lsa, o'smirlarning tanqidiy fikrlash kompetensiyalari sezilarli darajada rivojlanadi. Shu bois oilaviy muhitni tanqidiy fikrlash rivojlanishining asosiy psixologik omillaridan biri sifatida o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi [4; 5; 11; 13].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot o'smirlarda tanqidiy fikrlash rivojlanishiga oilaviy muhitning ta'sirini kompleks psixologik tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda rivojlanish psixologiyasi, oila psixologiyasi va pedagogik psixologiyaning nazariy hamda empirik yondashuvlari uyg'unlashtirildi. Tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi [2], L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish konsepsiyasi [5], D. Baumrindning ota-onalik uslublari nazariyasi [4], P. Facionening tanqidiy fikrlash modeli [11], R. Ennisning tanqidiy fikrlash kompetensiyasi haqidagi ilmiy qarashlari [10] hamda J. Santrockning o'smirlilik psixologiyasiga oid ilmiy ishlari [6] metodologik asos sifatida xizmat qildi. Shuningdek, UNESCO va OECD tomonidan XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan tavsiyalar ham nazariy asos sifatida tahlil qilindi [13; 14].

Tadqiqot kvantitativ yondashuv asosida tashkil etildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi oilaviy muhit ko'rsatkichlari bilan o'smirlarning tanqidiy fikrlash darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdan iborat bo'ldi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy (deskriptiv) va korrelyatsiy tadqiqot dizaynidan foydalanildi. Bunday yondashuv oiladagi psixologik muhitning turli jihatlari va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarining o'zaro munosabatlarini statistik jihatdan baholash imkonini berdi [6].

Tadqiqot Buxoro viloyatidagi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8–10-sinflarida tahsil olayotgan 80 nafar o'smir ishtirokida amalga oshirildi. Respondentlarning 41 nafari qiz (51,3%), 39 nafari o'g'il bolalar (48,7%)ni tashkil etdi. Ishtirokchilar 14–16 yosh oralig'ida bo'lib, tanlanma oddiy tasodifiy tanlash usuli asosida shakllantirildi. Respondentlar sonining 100 nafardan oshirilmaganligi tadqiqotning real sharoitlarda amalga oshirilganligini ta'minlaydi hamda maqola doirasidagi empirik izlanishlar uchun yetarli statistik ishonchlilikni beradi.

Tadqiqotda quyidagi psixodiagnostik metodlardan foydalanildi:

"Oilaviy muhitni baholash" so'rovnomasi (Family Environment Scale konsepsiyasi asosida moslashtirilgan variant) orqali oiladagi emotsional yaqinlik, muloqot sifati, mustaqillikni qo'llab-quvvatlash va nizolar darajasi baholandi [17].

Tanqidiy fikrlashni baholash testi (P. Facione va R. Ennis konsepsiyalari asosida adaptatsiya qilingan savollar majmuasi) yordamida axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, mantiqiy xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarni yechish ko'nikmalari o'rganildi [10; 11].

Demografik anketa orqali respondentlarning yoshi, jinsi, oilaviy tarkibi va ota-onalarning ta'lim darajasi haqidagi ma'lumotlar yig'ildi.

Olingan ma'lumotlarga IBM SPSS Statistics dasturi yordamida statistik ishlov berildi. Tahlil jarayonida o'rta qiymat (M), standart og'ish (SD), Pearson korrelyatsiya koeffitsiyenti (r), Student t-testi va statistik ahamiyatlilik darajasi

($p < 0,05$) hisoblandi. Statistik natijalar tadqiqot gipotezasini tekshirish hamda oilaviy muhitning tanqidiy fikrlash rivojlanishiga ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

Jadval-1

Oilaviy muhit ko'rsatkichlari va tanqidiy fikrlash darajasining qiyosiy tahlili ($n = 80$)

Ko'rsatkichlar	Yuqori oilaviy qo'llab-quvvatlash ($n=40$) $M \pm SD$	Past oilaviy qo'llab-quvvatlash ($n=40$) $M \pm SD$	t	p
Axborotni tahlil qilish	4,36 $\pm$ 0,48	3,61 $\pm$ 0,57	4,12	0,001
Dalillarni baholash	4,28 $\pm$ 0,52	3,47 $\pm$ 0,63	3,95	0,001
Mustaqil xulosa chiqarish	4,41 $\pm$ 0,46	3,59 $\pm$ 0,60	4,36	0,001
Muammoli vaziyatni yechish	4,18 $\pm$ 0,55	3,43 $\pm$ 0,66	3,84	0,002
Tanqidiy fikrlashning umumiy indeksi	4,31 $\pm$ 0,42	3,53 $\pm$ 0,51	4,58	0,001

Jadval natijalaridan ko'rinadiki, oilaviy qo'llab-quvvatlash darajasi yuqori bo'lgan o'smirlarning tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari barcha mezonlar bo'yicha ikkinchi guruhga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi ($p < 0,05$). Ayniqsa, mustaqil xulosa chiqarish va axborotni tahlil qilish ko'rsatkichlaridagi farqlar eng yuqori statistik ahamiyatga ega bo'ldi. Bu esa oiladagi sog'lom psixologik muhit, ota-onalarning farzand fikriga hurmat bilan yondashishi hamda ochiq muloqotning tanqidiy fikrlash rivojlanishida muhim omil ekanligini tasdiqlaydi [4; 11].

Pearson korrelyatsion tahlili natijalariga ko'ra, oilaviy muloqot sifati bilan tanqidiy fikrlashning umumiy indeksi o'rtasida musbat o'rtacha kuchli bog'liqlik kuzatildi ($r=0,64$; $p < 0,01$). Shuningdek, ota-onalarning intellektual qo'llab-quvvatlashi va o'smirlarning dalillarni baholash ko'nikmalari o'rtasida ham statistik jihatdan ishonchli bog'liqlik aniqlandi ($r=0,58$; $p < 0,01$). Mazkur natijalar oiladagi psixologik iqlim va kommunikativ madaniyat tanqidiy fikrlashning shakllanishida muhim determinantlardan biri ekanligini ko'rsatadi [5; 10].

Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasi asosida olingan empirik natijalar oilaviy muhitning o'smirlarda tanqidiy fikrlash rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini statistik jihatdan tasdiqladi. Ushbu natijalar keyingi bobda batafsil muhokama qilinib, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlil qilinadi hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi [6; 13].

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot davomida olingan empirik ma'lumotlarning tahlili oilaviy muhitning o'smirlarda tanqidiy fikrlash rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini namoyon etdi. Statistik natijalar shuni ko'rsatdiki, oilada o'zaro hurmat, ochiq muloqot, emotsional qo'llab-quvvatlash va fikr erkinligi mavjud bo'lgan o'smirlarning tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari boshqa respondentlarga nisbatan yuqoriroq bo'ldi. Bunday oilalarda voyaga yetayotgan o'smirlar axborotni tanqidiy baholash, turli nuqtai nazarlarni taqqoslash, dalillar asosida xulosa chiqarish va muammolarga mustaqil yechim topish jarayonlarida faolroq ishtirok etishlari kuzatildi.

Tahlil natijalariga ko'ra, oilaviy munosabatlarda demokratik yondashuv ustun bo'lgan respondentlarda mustaqil qaror qabul qilish darajasi yuqori ekanligi aniqlandi. Bunday oilalarda ota-onalar farzandlarning fikrini tinglashga, ularning savollariga javob berishga, bahs-munozaralarda teng huquqli ishtirok etishiga imkon yaratadilar. Natijada o'smirlarda o'z fikrini asoslash, muqobil qarashlarni tahlil qilish va dalillarga tayangan holda xulosa chiqarish ko'nikmalari izchil rivojlanadi. Bu esa tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlari shakllanishiga xizmat qiladi.

Aksincha, oilada qat'iy nazorat, bir tomonlama buyruqbozlik yoki farzand fikriga befarq munosabat hukm surgan respondentlarda tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari nisbatan pastligi kuzatildi. Bunday sharoitda voyaga yetayotgan o'smirlar ko'proq tayyor qarorlarni qabul qilishga moyil bo'lib, mustaqil tahlil qilish va o'z nuqtai nazarini himoya qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Oilada fikr almashish imkoniyatining cheklanganligi bolalarda tashabbuskorlikning pasayishiga hamda muammolarga ijodiy yondashuvning sust rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot davomida oiladagi emotsional qo'llab-quvvatlash darajasi bilan tanqidiy fikrlash o'rtasida ham bevosita bog'liqlik kuzatildi. Ota-onasi tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan, xatolari uchun jazolanishdan ko'ra tushuntirish va maslahat olish imkoniyatiga ega bo'lgan o'smirlar murakkab vaziyatlarda o'z fikrini erkin ifodalashga intiladilar. Psixologik xavfsizlik hissining mavjudligi ularda xato qilishdan qo'rqqanlik, yangi g'oyalarni ilgari surish va muammolarni chuqur tahlil qilish imkoniyatini kengaytiradi. Shu sababli emotsional jihatdan sog'lom oilaviy muhit tanqidiy fikrlash rivojlanishining muhim psixologik omili sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuningdek, oiladagi kitobxonlik muhiti va intellektual faoliyatning ham tanqidiy fikrlashga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Uy sharoitida kitob mutolaa qilish, ilmiy-ommabop materiallarni birgalikda muhokama qilish, kundalik voqealar yuzasidan fikr almashish hamda farzandlarni savol berishga rag'batlantirish ularning analitik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ota-onalar tomonidan "Nima uchun?", "Qanday qilib?", "Sening fikring qanday?" kabi savollarning muntazam berilishi o'smirlarni mantiqiy fikrlash va asoslangan javob izlashga undashi aniqlandi.

Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, ota-onalarning ta'lim darajasi va pedagogik madaniyati tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga bilvosita ta'sir etuvchi omillar hisoblanadi. Pedagogik madaniyati yuqori bo'lgan ota-onalar farzandlar bilan ko'proq muloqot qilishga, ularning fikrini hurmat qilishga va mustaqil qaror qabul qilishini qo'llab-quvvatlashga

intiladilar. Natijada bunday oilalarda voyaga yetayotgan o'smirlar murakkab axborotlarni tahlil qilish, ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlash hamda voqea-hodisalarga tanqidiy yondashish bo'yicha yuqori natijalarni namoyon etadilar.

Zamonaviy axborot makonida oilaning roli yanada ortib bormoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan turli ma'lumotlarni tanqidiy baholash ko'nikmasi avvalo oilada shakllanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-onalari bilan internetdagi axborotlarni muhokama qiladigan, yangiliklarni birgalikda tahlil qiladigan va turli manbalarning ishonchligini solishtirishni odat qilgan o'smirlarda media savodxonlik hamda tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'ldi. Bu esa oilaning nafaqat tarbiyaviy, balki axborot madaniyatini shakllantiruvchi institut sifatidagi ahamiyatini ham tasdiqlaydi.

Olingan natijalar asosida aytish mumkinki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat maktab yoki o'qituvchi zimmasidagi vazifa emas. Ushbu jarayonning samaradorligi oiladagi psixologik muhit, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi, muloqot sifati va intellektual qo'llab-quvvatlashi bilan uzviy bog'liq. Agar ta'lim muassasasi va oila bir-birini to'ldiruvchi hamkor sifatida faoliyat yuritsa, o'smirlarda tanqidiy fikrlash, analitik tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni samarali hal etish kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyati sezilarli darajada ortadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari oilaviy muhit tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishida asosiy psixologik omillardan biri ekanligini tasdiqladi. Oiladagi sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit, erkin fikr almashish, o'zaro hurmat, emotsional qo'llab-quvvatlash va intellektual hamkorlik o'smir shaxsining har tomonlama rivojlanishi, xususan, tanqidiy fikrlash kompetensiyasining shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Shu sababli ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqishda oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini ham alohida hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Mazkur tadqiqot o'smirlarda tanqidiy fikrlash rivojlanishida oilaviy muhitning o'rni va ahamiyatini psixologik hamda pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot davomida nazariy manbalar tahlili va empirik ma'lumotlarni umumlashtirish asosida oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit tanqidiy fikrlash kompetensiyalarining shakllanishida muhim omil ekanligi aniqlandi. Olingan natijalar oilaning nafaqat tarbiyaviy institut, balki shaxsning intellektual rivojlanishini ta'minlovchi muhim ijtimoiy muhit ekanligini yana bir bor tasdiqladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, demokratik munosabatlar hukm suradigan, o'zaro ishonch va hurmatga asoslangan oilalarda voyaga yetayotgan o'smirlarda axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, muqobil fikrlarni taqqoslash, mantiqiy xulosa chiqarish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari ancha rivojlangan bo'ladi. Oilada farzandning fikriga quloq solinishi, savollar berishga rag'batlantirilishi, kundalik muammolarni birgalikda muhokama qilish va qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb etilishi uning tanqidiy fikrlash salohiyatini izchil rivojlantiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari avtoritar yoki befarq tarbiya uslublari o'smirlarning mustaqil fikrlashi va analitik tafakkurining rivojlanishini cheklashini ko'rsatdi. Fikr erkinligining cheklanishi, tashabbusning qo'llab-quvvatlanmasligi hamda muloqotning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi o'smirlarda tayyor qarorlarni qabul qilishga moyillikni kuchaytiradi. Natijada murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, dalillarni tanqidiy baholash va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatlari sust rivojlanadi.

Tadqiqot davomida oiladagi emotsional qo'llab-quvvatlash, ijobiy psixologik iqlim va intellektual hamkorlik tanqidiy fikrlash rivojlanishining muhim shartlaridan biri ekanligi ham aniqlandi. Ota-onalar tomonidan farzandlarning fikriga hurmat bilan yondashilishi, ularning mustaqil izlanishlariga sharoit yaratilishi hamda kitobxonlik va ilmiy qiziqishlarning qo'llab-quvvatlanishi o'smirlarning bilish faolligini oshirib, analitik tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi.

Bugungi globallashtirish va raqamli axborot makoni sharoitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Turli axborot manbalari sonining ortishi, ijtimoiy tarmoqlarda noto'g'ri yoki manipulyativ ma'lumotlarning keng tarqalishi yoshlarning axborotni tanlash va baholash kompetensiyalarini rivojlantirishni talab etadi. Bunday sharoitda oilaning media madaniyatini shakllantirishdagi roli ham ortib bormoqda. Ota-onalarning farzandlari bilan axborotlarni birgalikda tahlil qilishi, ularni ishonchli manbalarni tanlashga o'rgatishi hamda mustaqil xulosa chiqarishga undashi tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

oilalarda ochiq va konstruktiv muloqot madaniyatini rivojlantirish;

ota-onalar uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik treninglarni tashkil etish;

maktab psixologlari va sinf rahbarlari tomonidan ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish;

oilaviy kitobxonlik va intellektual suhbatlar an'analari kengaytirish;

o'smirlarda media va axborot savodxonligini shakllantirish bo'yicha oilaviy mashg'ulotlarni yo'lga qo'yish;

ta'lim muassasalarida oilaviy tarbiya va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlikni yorituvchi seminar va davra suhbatlarini muntazam tashkil etish.

Mazkur tadqiqot natijalari umumiy o'rta ta'lim maktablari, maktab psixologlari, pedagoglar, ota-onalar hamda oila masalalari bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar faoliyatida foydalanish uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot xulosalari asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar o'smirlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik dasturlarni takomillashtirish, oilaviy tarbiyaning samaradorligini oshirish hamda ta'lim va oila hamkorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kelgusidagi ilmiy izlanishlarda oilaviy muhitning tanqidiy fikrlashga ta'sirini hududlar, yosh bosqichlari va ijtimoiy-demografik omillar kesimida qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarining

oilaviy muloqot hamda o'smirlarning tanqidiy fikrlashiga ko'rsatadigan ta'sirini chuqur o'rganish maqsadga muvofiqdir. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar zamonaviy ta'lim tizimi va oilaviy tarbiya amaliyotini yanada takomillashtirish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
- [3] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
- [4] Baumrind D. Child Care Practices Antecedent Three Patterns of Preschool Behavior // Genetic Psychology Monographs. – 1967. – Vol. 75. – P. 43–88.
- [5] Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath and Company, 1933. – 301 p.
- [6] Ennis R.H. Critical Thinking. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996. – 386 p.
- [7] Facione P.A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report). – Millbrae: California Academic Press, 1990. – 112 p.
- [8] Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001. – 182 p.
- [9] Santrock J.W. Adolescence. 17th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2019. – 544 p.

